

عملکرد ابزارهای تأمین مالی در نظام بانکداری بدون ربا در ایران

لیلا محرابی*

قراردادهای مبادله‌ای و قراردادهای مشارکتی تقسیم می‌شوند.

بدین منظور در این مقاله سعی شده است عملکرد ابزارهای تأمین مالی به تفکیک عقود مختلف اسلامی در نظام بانکداری بدون ربا در ایران، طی سال‌های ۱۳۸۴ تا پایان دی ماه ۱۳۸۹ بررسی و ارزیابی گردد.

۲. عملکرد ابزارهای تأمین مالی به تفکیک عقود ۱-۲. قرض الحسنه

در نظام بانکداری ربوی، وجه نقد به صورت وام یا انواع دیگر تسهیلات ربوی در اختیار مشتری قرار می‌گیرد تا او به هر نحو که مایل است آن را به مصرف برساند ولی در بانکداری بدون ربا، نیاز مشتریان مستقیماً و در قالب تسهیلات اعطایی توسط بانک تأمین و برطرف می‌شود. عقد قرض الحسنه به منظور تأمین نیازهای ضروری مردم مانند ازدواج، تعمیر مسکن و غیره مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۱. مقدمه

مصرف منابع، به کارگیری آنها در فعالیت‌های مختلف اقتصادی جامعه، اعم از تجاری و تولیدی است. در سیستم بانکداری متعارف، عمده موارد مصرف منابع بانک‌ها اعطای اعتبارات، وام‌های تولیدی و صنفی به اشخاص حقیقی و حقوقی، تنزیل اسناد تجاری و مشارکت در سرمایه مؤسسات تولیدی و خدماتی می‌باشد. اما در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد. این عقود، متضمن روش‌های اجرایی است که بانک‌ها می‌توانند تسهیلات مورد نیاز مشتریان را در چارچوب قراردادهای و معاملات اسلامی تنظیم کنند و در اختیار آنان قرار دهند. برای تحقق این امر، قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی عقود قیدشده، تهیه و به تصویب مراجع قانونی رسیده است. بر این اساس روش‌های تخصیص منابع در یک تقسیم‌بندی کلی به سه گروه قرض الحسنه،

* کارشناس ارشد پژوهشی، گروه بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی.

مضاربه است. سود حاصل از انجام معامله مورد نظر، در پایان کار بین بانک و عامل تقسیم خواهد شد. نسبت این تقسیم بر اساس توافق اولیه خواهد بود.

جدول ۲ میزان، سهم و رشد مانده تسهیلات اعطایی در قالب عقد مضاربه را طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۹ نشان می‌دهد. بررسی ارقام مربوط به عقد مضاربه نشان می‌دهد که رقم مانده این تسهیلات از ۶۰۹۵۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۱۲۶۰۵۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده و تا پایان دی ماه سال ۱۳۸۹، حدود ۲ برابر شده است. در مجموع، طی سال‌های مذکور، به دلیل بالابودن میزان ریسک عقد مضاربه، سهم مانده تسهیلات اعطایی در قالب این عقد، در کل مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها رو به کاهش بوده است. بررسی رشد مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها در قالب عقد مذکور حاکی از این است که

مطابق جدول ۱، تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی سیستم بانکی کشور طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۹ به طور متوسط سالانه رشدی معادل ۲۶ درصد داشته است. بررسی ارقام مربوط به مانده تسهیلات اعطایی از طریق عقد مذکور حاکی از این است که مانده تسهیلات اعطایی از ۳۶۵۸۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۱۱۵۲۹۷ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۹ رسیده است. طی این سال‌ها سهم مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها در قالب عقد قرض‌الحسنه از کل مانده تسهیلات اعطایی از ۴/۴ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۵ درصد در پایان دی ماه سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است. لیکن طی این دوره، نوسانات سهم مذکور اندک بوده است، به طوری که متوسط آن برابر ۴ درصد و بیشترین سهم مربوط به سال ۱۳۸۹ (۵ درصد) و کمترین سهم مربوط به سال ۱۳۸۶ (۳/۲ درصد) بوده است.

جدول ۱- تسهیلات قرض‌الحسنه

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۳۶,۵۸۱	۴/۴	۲۷
۱۳۸۵	۴۰,۷۸۹	۴	۱۲
۱۳۸۶	۵۱,۰۱۳	۳/۲	۲۵
۱۳۸۷	۶۳,۶۹۰	۴/۴	۲۵
۱۳۸۸	۹۳,۸۰۸	۴/۴	۴۷
۱۳۸۹ (تا پایان دی‌ماه)	۱۱۵,۲۹۷	۵	۲۳

طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۹ رشد مورد نظر همواره با نوسان همراه بوده و در سال ۱۳۸۷ رشد منفی داشته و طی دوره مذکور به طور متوسط سالانه از رشدی معادل ۲۲ درصد برخوردار بوده است.

۲-۲-۲. مشارکت مدنی

از جمله روش‌هایی که بر اساس موازین شرع مقدس اسلام، بانک می‌تواند با اشخاص (حقیقی و حقوقی) وارد معامله شود و نیازهای مالی این‌گونه اشخاص را برطرف کند، مشارکت مدنی است. بررسی ارقام

۲-۲-۲. عقود مشارکتی (با بازدهی متغیر)

در این نوع عقود، بانک، کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی (تولیدی، تجاری یا خدماتی) را تأمین می‌کند و در نهایت، در انتهای فعالیت، مطابق قرارداد فی‌مابین با صاحبکار اقتصادی، سود حاصل از این فعالیت را تقسیم می‌نماید.

در ادامه به بررسی عملکرد انواع عقود مشارکتی از جمله مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، سرمایه‌گذاری مستقیم و سلف می‌پردازیم.

۲-۲-۱. مضاربه

مضاربه عقدی است که به موجب آن، بر اساس یک قرارداد بین بانک و شخص (حقیقی و حقوقی) سرمایه و کار لازم برای اقدام به یک امر تجاری (خرید و فروش کالا) فراهم می‌شود. در این قرارداد، بانک (مضارب) تأمین‌کننده وجه مورد لزوم (سرمایه مضاربه) و طرف دیگر قرارداد (عامل) عهده‌دار انجام کلیه امور مربوط به موضوع قرارداد

در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد. این عقود، متضمن روش‌های اجرایی است که بانک‌ها می‌توانند تسهیلات مورد نیاز مشتریان را در چارچوب قراردادهای و معاملات اسلامی تنظیم کنند و در اختیار آنان قرار دهند

جدول ۲- تسهیلات مضاربه

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۶۰,۹۵۴	۷	۴۹/۲
۱۳۸۵	۹۰,۶۲۷	۷/۷	۶۲/۴
۱۳۸۶	۱۴۴,۸۰۲	۹	۶۰
۱۳۸۷	۱۲۲,۴۵۲	۶/۸	-۱۵
۱۳۸۸	۱۲۶,۰۵۶	۶	۳
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۱۲۸,۶۳۵	۵/۵	۲

طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۹ به دلیل بالابودن میزان ریسک عقد مضاربه، سهم مانده تسهیلات اعطایی در قالب این عقد، در کل مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها رو به کاهش بوده است

بازرگانی و خدماتی به منظور تأمین کمبود منابع مالی مورد نیاز این گونه شرکت‌ها، تحت عنوان مشارکت حقوقی صورت می‌گیرد. به این ترتیب امکان تأمین قسمتی از منابع مالی بلندمدت که برای اجرای طرح مورد نظر شرکت‌های سهامی ضروری است، از محل منابع سیستم بانکی به وجود می‌آید. طبق جدول ۴، مانده تسهیلات اعطایی در قالب عقد مشارکت حقوقی در سیستم بانکی کشور طی سال‌های

مربوط به عقد مشارکت مدنی نشان می‌دهد که رقم مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها در قالب این عقد از ۶۲۷۹۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۹۴۶۵۹۵ میلیارد ریال در پایان دی ماه سال ۱۳۸۹ رسیده است. این عقد طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷، بعد از فروش اقساطی، بیشترین رقم مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها را به خود اختصاص داده، اما در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ بیشترین رقم مربوط به این عقد بوده است. طبق جدول ۳، سهم مانده تسهیلات فوق از ۱۱ درصد در سال ۱۳۸۴ با روندی صعودی به ۴۱ درصد در سال ۱۳۸۹ رسیده است. رشد سالانه مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها در قالب عقد مشارکت مدنی به طور متوسط معادل ۸۰ درصد می‌باشد که بالابودن این میزان نشانگر روند افزایش سهم مشارکت مدنی و قرارگیری در رتبه اول در

جدول ۳- تسهیلات مشارکت مدنی

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۶۲۷۹۰	۱۱/۲	۴۷/۸
۱۳۸۵	۱۷۶۴۳۲	۱۵	۱۸۱
۱۳۸۶	۲۵۸۳۱۶	۱۶	۴۶/۵
۱۳۸۷	۳۰۶۳۱۱	۱۷	۱۹
۱۳۸۸	۵۸۲۲۰۷	۲۷/۳	۹۰
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۹۴۶۵۹۵	۴۱	۶۲

۱۳۸۴-۱۳۸۹ از ۲۰۴۲۹ میلیارد ریال به ۴۰۵۸۶ میلیارد ریال رسیده است و طی این دوره حدود ۲ برابر شده است. طی این دوره سهم مانده این تسهیلات از کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها با نوسانات اندک به طور متوسط برابر ۲ درصد می‌باشد. بررسی ارقام مربوط به رشد مانده تسهیلات اعطایی از طریق عقد مشارکت حقوقی نیز نشانگر آن است که به طور متوسط، مانده تسهیلات اعطایی در قالب عقد مشارکت

ارقام تسهیلات پرداختی در بین سایر عقود می‌باشد.

۲-۲-۳. مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود. طبق تعریف، مشارکت بانک‌ها در سرمایه شرکت‌های سهامی تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ساختمانی) و نیز شرکت‌های سهامی

جدول ۴- تسهیلات مشارکت حقوقی

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهام از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۲۰۴۲۹	۲/۵	۴۱/۹
۱۳۸۵	۲۱۳۹۶	۲	۴/۷
۱۳۸۶	۲۲۵۳۳	۱/۴	۵/۳
۱۳۸۷	۲۷۹۲۱	۱/۵	۲۳/۵
۱۳۸۸	۳۲۸۴۹	۱/۵	۱۷/۷
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۴۰۵۸۶	۲	۲۳/۵

جدول ۵- تسهیلات سرمایه‌گذاری مستقیم

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهام از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۸۰۴۲	۱	۳۷/۲
۱۳۸۵	۱۱۴۸۳	۱	۴۲/۸
۱۳۸۶	۱۴۱۸۱	۰/۹	۲۳/۵
۱۳۸۷	۱۳۱۲۳	۰/۷	-۷/۵
۱۳۸۸	۱۴۸۸۳	۰/۷	۱۳/۵
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۲۱۶۱۴	۰/۹۳	۴۵

حقوقی سالانه ۲۰ درصد رشد داشته است.

۴-۲-۲. سرمایه‌گذاری مستقیم

سرمایه‌گذاری مستقیم بانک‌ها برای کمک به توسعه بخش‌های مختلف اقتصادی از طریق تأمین سرمایه لازم برای اجرای طرح‌های تولیدی، بازرگانی و خدماتی در قالب تأسیس شرکت‌های سهامی صورت می‌گیرد. همان‌گونه که در جدول ۵، مشاهده می‌گردد، مانده تسهیلات اعطایی از طریق عقد سرمایه‌گذاری مستقیم از ۸۰۴۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۲۱۶۱۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۹ (حدود ۳ برابر) رسیده است. سهم مانده تسهیلات فوق نوسان قابل توجهی نداشته و در محدوده ۱ درصد قرار دارد (در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ این سهم به ۰/۷ درصد رسیده است). رشد سالانه مانده مذکور

طی دوره مورد نظر مثبت است، بجز سال ۱۳۸۷ که شاهد رشد منفی می‌باشیم.

۵-۲-۲. سلف

منظور از معامله سلف در عملیات بانکی، پیش‌خرید نقدی محصولات تولیدی (کشاورزی و صنعتی) توسط بانک به قیمت معین است. زمانی که تولیدکننده در جریان تولید کالا و یا فرآورده‌ها دچار کمبود منابع مالی در تأمین قسمتی از سرمایه در گردش مورد نیاز خود شود، می‌تواند از طریق پیش‌فروش قسمتی از تولید، مشکل مالی خود را برطرف نماید. طبق جدول ۶، مانده تسهیلات اعطایی در قالب عقد سلف طی دوره مورد نظر از روند کاهشی برخوردار بوده است. به طوری که طی این تغییرات، سهم مانده مذکور از کل مانده تسهیلات

جدول ۶- تسهیلات سلف

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهام از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۴۳۰۵۷	۵/۲	۲۲
۱۳۸۵	۵۷۱۸۹	۴/۸	۳۲/۸
۱۳۸۶	۶۳۲۶۴	۳/۹	۱۰/۶
۱۳۸۷	۵۶۹۰۱	۳/۱	-۱۰/۱
۱۳۸۸	۲۷۲۸۷	۱/۳	-۵۲
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۱۸۷۷۶	۰/۸۱	-۳۱

۲-۳-۱. فروش اقساطی

بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت استفاده در امور تولیدی و خدماتی، سه دسته از کالاهای زیر را تهیه کنند و از طریق فروش اقساطی در اختیار متقاضیان قرار دهند:

- مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار

- ماشین‌آلات، تأسیسات و تجهیزات تولیدی

- فروش اقساطی مسکن

منظور از فروش اقساطی، واگذاری عین به بهای معلوم، به غیر، به ترتیبی است که تمام یا قسمتی از بهای مزبور به اقساط مساوی یا غیرمساوی در سررسید یا سررسیدهای معین دریافت گردد.

جدول ۷، مانده تسهیلات فروش اقساطی، سهم و رشد مانده فوق را طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۹ نشان می‌دهد. بررسی ارقام نشان می‌دهد که مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها در قالب عقد فروش اقساطی نسبت به کل مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها از ۲۷۹۴۵۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۸۷۹۷۰۹ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۹ رسیده و در پایان دی ماه سال ۱۳۸۹ نسبت به سال ۱۳۸۴ معادل ۳ برابر افزایش یافته است. عقد فروش اقساطی از نظر سهم، در بین عقود تا سال ۱۳۸۸ بیشترین سهم را دارا بوده است. به عبارتی دیگر مبلغ قابل توجهی از تسهیلات اعطایی در قالب این عقد، اعطا گردیده

جدول ۷- تسهیلات فروش اقساطی

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۲۷۹۴۵۴	۵۰	۲۴/۶
۱۳۸۵	۵۶۸۰۷۰	۴۸	۱۰۲
۱۳۸۶	۷۸۴۴۷۶	۴۸/۶	۳۸
۱۳۸۷	۸۱۷۶۷۶	۴۵	۴
۱۳۸۸	۵۵۹۴۸۱	۲۶/۲	-۳۱
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۸۷۹۷۰۹	۳۸	۵۷

جدول ۸ - تسهیلات اجاره به شرط تملیک

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۲۰۳۲۹	۳/۷	۱۱۷/۶
۱۳۸۵	۳۴۸۰۶	۳	۱۴/۵
۱۳۸۶	۲۴۴۳۲	۱/۸	-۳۰
۱۳۸۷	۲۶۱۶۳	۱/۴	۷
۱۳۸۸	۲۱۷۶۷	۱	-۱۷
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۱۷۹۴۴	۰/۷۸	-۱۷/۵

عقد مشارکت مدنی طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷، بعد از عقد فروش اقساطی، بیشترین رقم مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها را به خود اختصاص داده، اما در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ بیشترین رقم مربوط به این عقد بوده است

اعطایی بانک‌ها از ۵/۲ درصد در سال ۱۳۸۴، به ۰/۸۱ درصد در پایان دی ماه سال ۱۳۸۹ رسیده و در کل، روندی نزولی را دارا بوده است. رشد مانده تسهیلات فوق طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹، همواره منفی بوده است.

۲-۳. عقود مبادله‌ای (با بازدهی ثابت)

مطابق این عقود، بانک، کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کند، با این تفاوت که بعد از انعقاد قرارداد و قبل از انجام فعالیت اقتصادی، سود بانک معلوم و معین است و تحولات آتی و تغییرات احتمالی در وضعیت مالی فعالیت مذکور (از جهت سود و زیان) ارتباطی به سود و مطالبات بانک در آن قرارداد ندارد. در ادامه به بررسی عملکرد انواع عقود مبادله‌ای، از جمله فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک و جعاله می‌پردازیم.

سهام مانده تسهیلات مذکور نسبت به کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها نیز مطابق جدول ۸، نشان می‌دهد که سهم مذکور از ۳/۷ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۰/۷۸ درصد در سال ۱۳۸۹ کاهش یافته است و بیشترین سهم مربوط به سال ۱۳۸۴ (۳/۷ درصد) بوده است. بررسی ارقام رشد مانده تسهیلات فوق نیز نشانگر این مسأله است که مانده مذکور در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ رشد منفی داشته است.

۲-۳-۳. جعاله

یکی دیگر از تسهیلات بانکی که در نظام بانکداری اسلامی به عنوان یک ابزار مورد استفاده قرار می‌گیرد، جعاله است که به موجب آن جاعل یا کارفرما در مقابل انجام عمل معین (طبق قرارداد) ملزم به ادای مبلغ یا اجرت معلوم می‌شود. طرفی که عمل یا کار را انجام می‌دهد، عامل یا پیمانکار نامیده می‌شود.

با استفاده از عقد جعاله در به‌کارگیری تسهیلات بانکی، برای بانک‌ها امکان گسترش و توسعه در امور مربوط به تولیدات صنعتی و کشاورزی، بازرگانی و خدماتی با تنظیم قرارداد به عنوان عامل و یا عندالافتضا به عنوان جاعل فراهم می‌گردد. بنابراین، بانک‌ها قادرند با تنظیم قرارداد جعاله، تقاضای مشتریانی را که نمی‌توانند نیازشان را از طریق سایر تسهیلات برآورده سازند، مورد اجابت قرار دهند. طبق جدول ۹، بررسی ارقام مربوط به مانده تسهیلات اعطایی در قالب عقد جعاله نشان می‌دهد که مانده تسهیلات مذکور از ۱۴۴۵۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۱۲۶۳۸۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۹ رسیده است و طی این دوره ۹ برابر شده است. بررسی سهم مانده تسهیلات اعطایی از طریق عقد مذکور از کل مانده تسهیلات اعطایی نشان می‌دهد که طی دوره مذکور، به استثنای سال ۱۳۸۹، سهم فوق روندی نزولی داشته به طوری که در سال ۱۳۸۸ سهم فوق به ۴ درصد رسیده است.

۲-۴. خرید دین

از دیگر ابزارهای کوتاه‌مدت که بانک‌ها به وسیله آن می‌توانند

سهم عقود مشارکتی از ۲۶/۷ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۵۰ درصد در سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است. در مقابل، سهم اعتبارات اعطایی با روش عقود با بازدهی ثابت کاهش قابل توجهی داشته و از ۷۳/۳ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۴۹/۳ درصد در سال ۱۳۸۹ رسیده است.

است که عمدتاً ناشی از سهولت کاربرد این عقد در بانک‌ها می‌باشد. بررسی ارقام رشد تسهیلات اعطایی در قالب عقد فروش اقساطی نیز نشان می‌دهد که رشد متوسط سالانه مانده فوق به طور سالانه ۴۵ درصد بوده است که به طور نسبی، رشد قابل توجهی می‌باشد.

۲-۳-۲. اجاره به شرط تملیک

یکی از روش‌های بسیار قابل استفاده توسط آن دسته از مشتریان بانک‌ها که در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی اشتغال دارند و یا متقاضی دریافت تسهیلات بانکی بابت مسکن می‌باشند، اجاره به شرط تملیک است که جایگزین موارد عدیده‌ای از وام‌ها و اعتبارات ربوی معمول در گذشته شده است. روش اجاره به شرط تملیک مبتنی بر عقد اجاره‌ای است که در آن شرط می‌شود مستأجر در پایان مدت اجاره، در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد، عین مستأجره (کالا یا اموال موضوع اجاره) را مالک شود. با استفاده از این روش، بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش بخش‌های مختلف اقتصاد اعم از امور خدماتی، کشاورزی، صنعتی، معدنی و نیز مسکن، به عنوان موجر، مبادرت به معاملات اجاره به شرط تملیک کنند.

بررسی اقلام مربوط به مانده تسهیلات اعطایی از طریق عقد اجاره به شرط تملیک نشان می‌دهد که مانده تسهیلات مذکور از ۲۰۳۳۹ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۲۱۷۶۷ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده و طی این دوره نوسان قابل توجهی نداشته است. بررسی

جدول ۹- تسهیلات جعاله

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۱۴۴۵۰	۶/۳	۱۲/۴
۱۳۸۵	۵۹۶۴۰	۵/۱	۳۰۰
۱۳۸۶	۷۰۳۷۷	۴/۴	۱۸
۱۳۸۷	۷۸۲۵۵	۴/۳	۱۱
۱۳۸۸	۸۲۳۸۱	۴	۶
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۱۲۶۳۸۵	۵/۵	۴۵

بانک‌های غیردولتی پس از کاهش دستوری نرخ تسهیلات، پرداخت‌های خود را به سمت عقود مشارکتی هدایت کردند. به طوری که در پایان سال ۱۳۸۸، سهم پرداخت تسهیلات بانک‌های خصوصی در قالب عقود مشارکتی ۸۵ درصد و در قالب عقود مبادله‌ای ۱۴ درصد بوده است

۳. جمع‌بندی

بر اساس قانون بانکداری بدون ربا عقودی که بانک‌ها می‌توانند در قالب آنها تسهیلات خود را پرداخت کنند، به دو نوع عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی تقسیم می‌شوند. عقود مبادله‌ای عقودی با بازدهی ثابت هستند که نرخ سود تسهیلات در قالب آنها می‌تواند نرخ ثابتی باشد و عقود فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک و قرض‌الحسنه جزء این عقود محسوب می‌شوند. عقود مشارکتی نیز شامل عقود مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، معامله سلف و سرمایه‌گذاری مستقیم می‌شود. با توجه به آنکه نرخ سود عقود مبادله‌ای ثابت بوده و همان نرخ سود تعیین شده توسط سیاستگذار است، لذا اگر انتظار داشته باشیم که کاهش نرخ سود بانکی باعث افزایش سهم عقود مشارکتی گردد، انتظار معقولی است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که سهم عقود مشارکتی از ۲۶/۷ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۵۰ درصد در سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است و در مقابل، سهم اعتبارات اعطایی با روش عقود با بازدهی ثابت کاهش قابل توجهی داشته و از ۷۳/۳ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۴۹/۳ درصد در سال ۱۳۸۹ رسیده است. از این رو، افزایش سهم عقود مشارکتی، انتظارات ما را تأیید می‌نماید. همان‌گونه که مشاهده می‌گردد، از کل تسهیلات اعطایی تا سال ۱۳۸۸، عقود مبادله‌ای بالاتر از عقود مشارکتی بوده و فروش اقساطی سهم غالب و بیشترین رقم مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها را به خود اختصاص داده است که عمدتاً ناشی از سهولت کاربرد این عقود در بانک‌ها می‌باشد و طی سال‌های مورد نظر روند افزایشی داشته است. اما در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹، سهم عقود مشارکتی (به‌خصوص مشارکت مدنی) نسبت به عقود مبادله‌ای از افزایش قابل

تسهیلات در اختیار مشتریان خود قرار دهند، خرید دین است. قبل از اجرای قانون بانکداری بدون ربا، در سیستم بانکی از ابزار خرید دین در تنزیل سفته‌های تجاری استفاده می‌شد. اسناد و اوراق تجاری که از طرف بانک‌ها خریداری می‌شود، باید حقیقی و ناشی از معاملات تجاری بوده و دارنده سفته نیز معتبر باشد تا لطمه‌ای به اصل مبلغ و سود مورد انتشار قابل برگشت وارد نیاید. بانک‌ها مجاز به خریداری اسناد و اوراق تجاری هستند که مدت سررسید آنها از یک سال تجاوز نکند و در موقع خرید اسناد و اوراق تجاری ناشی از عملیات بازرگانی مختارند آنها را به قیمت کمتر از مبلغ اسمی خریداری کنند. آمار عملکرد مربوط به این عقد نشان‌دهنده این واقعیت است که بانک‌ها به دلیل اجتناب از عملیات ربوی در سالیان گذشته، عملکرد قابل توجهی در زمینه اعطای تسهیلات خرید دین نداشته‌اند.

طبق جدول ۱۰، بررسی مانده تسهیلات اعطایی از طریق عقد خرید دین نشان می‌دهد که هر چند مانده مذکور از ۱۰۶۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۱۷۶۸۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است اما سهم مانده تسهیلات عقد مذکور نسبت به کل مانده تسهیلات اعطایی ناچیز می‌باشد و از ۰/۱۲ درصد به ۰/۷۶ درصد در سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است.

جدول ۱۰- تسهیلات خرید دین

سال	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه (درصد)
۱۳۸۴	۱۰۶۵	۰/۱۲	۲۰۶/۶
۱۳۸۵	۲۰۰۱	۰/۱۶	۸۷/۹
۱۳۸۶	۲۲۳۰	۰/۱۳	۱۱/۵
۱۳۸۷	۵۰۵۲	۰/۲۸	۱۲۶
۱۳۸۸	۹۰۴۵	۰/۴۲	۷۹
۱۳۸۹ (تا پایان دی ماه)	۱۷۶۸۶	۰/۷۶	۹۵

جدول ۱۱- مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی به بخش‌های مختلف بر اساس عقود اسلامی

(درصد)

سال	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹ (پایان دی ماه)
عقود مشارکتی	۲۶/۷	۳۰	۳۱	۲۹	۴۴/۵	۵۰/۱
مشارکت مدنی	۱۱/۲	۱۵	۱۶	۱۷	۳۵	۴۱
مضاربه	۶/۹	۷/۷	۹	۶/۸	۶	۵/۶
سرمایه‌گذاری مستقیم	۱	۱	۰/۹	۰/۷	۰/۷	۰/۹
مشارکت حقوقی	۲/۵	۱/۸	۱/۴	۱/۵	۱/۵	۱/۸
معامله سلف	۵/۲	۴/۸	۳/۹	۳/۱	۱/۳	۰/۸
عقود غیرمشارکتی	۷۳/۳	۵۹/۸	۵۸	۵۴/۲	۳۵/۶	۴۹/۳
فروش اقساطی	۴۹/۹	۴۸/۲	۴۸/۶	۴۵/۱	۲۶/۲	۳۸
قرض الحسنه	۴/۴	۳/۵	۳/۲	۳/۵	۴/۴	۵
اجاره به شرط تملیک	۳/۷	۳	۱/۸	۱/۴	۱	۰/۷۸
جعاله	۶/۳	۵/۱	۴/۴	۴/۳	۴	۵/۵
سایر*	۸/۹	۱۰/۱	۱۱	۱۶/۶	۲۰	۰/۷۶

* شامل خرید دین، اموال معاملات و مطالبات معوق و سررسید گذشته و در سال ۸۹ تنها شامل خرید دین می‌باشد.

پی‌نوشت:

۱- مأخذ تمام آمارهای موجود در مقاله، اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

منابع و مأخذ

امیدی‌نژاد، محمد. (۱۳۸۷). گزارش عملکرد نظام بانکی کشور. تهران: مؤسسه عالی بانکداری، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی، اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷. از سایت www.cbi.ir.

مجتهد، احمد. (۱۳۸۷). پول و بانکداری و نهادهای مالی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

ملاحظه‌ای برخوردار شده است و فروش اقساطی (۳۸ درصد)، مضاربه (۵/۶ درصد)، جعاله (۵/۵ درصد) و قرض‌الحسنه (۵ درصد) به ترتیب بعد از عقد مشارکت مدنی (۴۱ درصد) سهم بیشتری را دارند. علت این امر را می‌توان در طرح منطقی کردن نرخ سود تسهیلات بانکی و کاهش نرخ سود عقود مبادله‌ای جستجو نمود. بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری غیربانکی نیز پس از کاهش دستوری نرخ تسهیلات، پرداخت‌های خود را به سمت عقود مشارکتی هدایت کردند. به طوری که در پایان سال ۱۳۸۸، سهم پرداخت تسهیلات بانک‌های خصوصی در قالب عقود مشارکتی ۸۵ درصد و در قالب عقود مبادله‌ای ۱۴ درصد بوده است. سهم عقد مشارکت مدنی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری غیربانکی در سال ۱۳۸۸ به ۶۴ درصد و سهم مضاربه به ۱۷ درصد و سهم عقد فروش اقساطی به ۸ درصد رسیده است. سهم عقد مشارکت حقوقی نیز در مصارف بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری غیربانکی برخلاف بانک‌های تجاری دولتی در سال ۱۳۸۷ رشد قابل توجهی داشته است که این میزان رشد، احتمالاً به خرید سهام این مؤسسات پولی در شرکت‌های زیرمجموعه خود بازمی‌گردد.